

TÜRK DÜNYASI KADIN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ JOURNAL OF TURKIC WORLD WOMEN STUDIES

Dergi web sayfası: <https://turkicworldwomen.com/index.php/pub>
Journal homepage: <https://turkicworldwomen.com/index.php/pub>

Doi: 10.5281/zenodo.19249766

Araştırma Makalesi • Research Article

“Varlıq” Dergisinde Kadın Meselesi Ve Kadın Şairlere Bakış^{*} *The Issue of Women and the Perspective on Women Poets in Varliq Magazine*

Ali FARHADOV¹

Özet

Bu çalışma, 1979-2014 yılları arasında Tahran’da Cevat Heyet’in genel yayın yönetmenliğinde yayımlanan Varlıq dergisinde kadın meselesinin ve kadın şairlerin nasıl ele alındığını incelemektedir. Dergi, Güney Azerbaycan’da milli şuurun korunmasında üstlendiği tarihi rolün yanı sıra, kadının toplumdaki yerini hem edebi hem de sosyolojik açılardan değerlendiren önemli bir platform olmuştur. Makalede öncelikle Cevat Heyet’in kadına bakışı üzerinde durulmaktadır. Heyet; İslam’ın ve kadim Türk kültürünün kadına verdiği değeri yüceltirken, cehalet ve bağınazlık nedeniyle kadın haklarının kısıtlanmasını sert bir dille eleştirir. Kadın eğitimi bir medeniyet meselesi olarak gören Heyet, dini referanslar ve tarihi örneklerle cinsiyet eşitliğini savunmuştur. Makalede, derginin Orta Çağ’dan modern döneme kadar uzanan geniş bir yelpazede kadın şairlere bakışı irdelenmektedir. Dede Korkut destanlarındaki savaşçı ve bilge kadın tipolojisinden hareketle; Mahsati Gencevi, Ağabeyim Ağa ve Nigar Refibeyli gibi isimlerin edebi kimlikleri sunulmaktadır. Ayrıca “21 Azer” hareketinin önemli figürleri olan Hüküme Billuri ve Medine Gülgün gibi şairlerin vatan hasreti ve özgürlük mücadelesi temalı şiirlerine vurgu yapılmaktadır. Makalede ise Kuzey Azerbaycan edebiyatının dev ismi Samed Vurgun’un eserlerindeki kadın imgesi ve Sovyet dönemindeki kadın politikalarının dergideki yansıması analiz edilmektedir. “Varlıq” dergisi, kadını sadece estetik bir figür olarak değil; eğitimin, milli mücadelenin ve aile yapısının sarsılmaz bir sütunu olarak konumlandırmıştır. Netice itibarıyla dergi, kadının özgürleşmesini milli-manevi değerler ile modern eğitim arasında kurulan bir dengeye dayandırmıştır.

Anahtar Kelimeler: “Varlıq” Dergisi, Cevat Heyet, Kadın Şairler, Kadın Hakları

Abstract

This study examines how the "woman question" and women poets were addressed in the journal Varliq, published in Tehran between 1979 and 2014 under the editorship of Javad Heyat. In addition to its historical role in preserving national consciousness in South Azerbaijan, the journal served as a significant platform for evaluating the position of women in society from both literary and sociological perspectives. The article first focuses on Javad Heyat’s perspective on women. While Heyat exalts the value attributed to women by Islam and ancient Turkish culture, he harshly criticizes the restriction of women's rights due to ignorance and bigotry. Viewing women’s education as a matter of civilization, Heyat advocated for gender equality through religious references and historical examples. The second part explores the journal's portrayal of women poets across a wide spectrum, from the Middle Ages to the modern era. Starting from the warrior and wise woman typology in the Dede Korkut epics, the literary identities of figures such as Mahsati Ganjavi, Aghabeyim Agha, and Nigar Rafibeyli are presented. Furthermore, emphasis is placed on the poems of Hokuma Billuri and Madina Gülgün - key figures of the "21 Azer" movement - which center on themes of longing for the homeland and the struggle for freedom. The final section analyzes the image of women in the works of Samad Vurgun, a titan of North Azerbaijani literature, and the reflection of Soviet-era women's policies in the journal. Varliq positioned women not merely as aesthetic figures, but as unshakable pillars of education, national struggle, and the family structure. In conclusion, the journal based the liberation of women on a balance between national-spiritual values and modern education.

Keywords: Varliq Journal, Javad Heyat, Women Poets, Women's Rights

^{*} Makale gelişi tarihi / Received date: 15.12.2025 Makale kabul tarihi / Accepted date: 25.03.2026

¹ Doç. Dr., Milli Azerbaycan Tarihi Müzesi, Bakü, Azerbaycan/ ali_farhadov@yahoo.com / ORCID ID : 0000-0002-9322-3670

Giriş

Tebrizli alim, cerrah ve türkolog Cevat Heyet'in genel yayın yönetmeni ve temel yazarlarından biri olduğu "Varlıq" dergisi, 20. yüzyılın sonlarında Azerbaycan'ın kültürel ve entelektüel hayatında, özellikle de Güney Azerbaycan'da milli şuur ve kimliğin korunmasında emsalsiz bir rol oynamıştır. 1979-2014 yılları arasında Cevat Heyet'in yönetiminde Tahran'da yayımlanan bu dergide; hem Orta Çağ Azerbaycan edebiyatından ve "Dede Korkut" destanından, hem de Cevat Heyet, Gulam Hüseyin Beqdeli, Bulut Karaçorlu Sehend, Samed Vurgun gibi aydınların eserlerinden kadın meselesine dair örnekler sunulmuştur. "Varlıq" dergisinde, Seyid Cafer Pişeveri liderliğindeki "21 Azer" hareketinin kadın şairleri olan Hüküme Billuri ve Medine Gülgün'ün yanı sıra; Mahsati Gencevi, Han Kızı Natevan, Ağabacı (Ağabeyim Ağa), Nigar Refibeyli gibi diğer önemli Azerbaycanlı şair ve yazarlar hakkında da bilgiler verilmiş ve eserlerinden örneklerle yer verilmiştir (Məmmədaliyeva, 2012, 1 (164), 73-83).

1. Cevat Heyet'in Eserlerinde Kadın Teması

"Varlıq" dergisinde, özellikle de genel yayın yönetmeni ve temel yazarlarından biri olan Cevat Heyet'in eserlerinde ve dergideki makalelerinde, kadın konusu çeşitli yönleriyle ele alınmaktadır. Heyet, hem İslam'ın kadınlara verdiği değerden bahsetmekte hem de köhne adetlerin kadın haklarını nasıl kısıtladığını eleştirmektedir. Cevat Heyet, Hz. Muhammed'in "İlim öğrenmek her Müslüman erkek ve kadına farzdır" hadisine atıfta bulunarak, İslam'da kadınların bilgi edinmesinin ne derece önemli olduğunu vurgular (Heyet, 1982, 7-8 (41-42), 26). Bu yaklaşım, onun kadın eğitime verdiği önemi açıkça ortaya koymaktadır. Ayrıca Kur'an-ı Kerim'in Hucurât Suresi 13. ayetine değinerek; insanların bir erkek ve bir kadından yaratıldığını, Allah katında en üstün olanın ise takva sahibi (üstün ahlaklı) olduğunu belirtir (Heyet, 1986, 2). Bu bakış açısı, cinsiyetler arası eşitlik fikrini pekiştirmektedir. Heyet, Türk kültür tarihindeki kadın profilini örneklerle analiz eder. Cevat Heyet'e göre Dede Korkut Destanları Oğuz kadınlarının ahlakını, terbiyesini ve mücadeleci özelliklerini ön plana çıkarır. Kadınların sadece ev işleriyle uğraşan zayıf varlıklar değil, cemiyetin faal ve saygın üyeleri olduğunu gösterir. Cevat Heyet Genceli şair Mirza Şefi Vazeh'in "Başından çarşafını at" diyerek kadın özgürlüğünü savunmasını destekler, bu da Heyet'in kadınların sosyal hayatta daha aktif olmasını arzuladığını kanıtlar (Heyet, 1993, 134-135). Cevat Heyet Molla Nasreddin Dergisinin cahil din adamlarını eleştirmesini takdirle karşılar. Derginin yayıncısı ve genel yayın yönetmeni Celil Mammadguluzade, "Ölümler" adlı eserinde Şeyh Nasrullah gibi sahtekar din adamlarını ve ona inanan cahil Müslümanları eleştiriyordu. O, Şeyh Nasrullah'ın ağzından cahil Müslümanları, "Karılarınızı döve döve öldürdünüz, yetimlerin mallarını yediniz; tüh sizin yüzünüze!" diyerek ifşa ediyordu (Heyet, 1998, 16-17). C. Heyet, Celil Mammadguluzade'nin "Anamın Kitabı" eserine de büyük değer verir ve onu "Vatan Kitabı" olarak adlandırır. Bu eserde annenin, öz evlatlarını yabancı etkisine girmemeye, ana dilini korumaya ve yaymaya çağırmasını takdirle karşılar. Azerbaycan Türklerinin Fars, Rus ve Osmanlı etkisi altında asimile olmasını bu eserde eleştirir (Heyet, 1998, 18-19).

Cevat Heyet, "Aslı ile Kerem" destanı hakkında yazarken, Hristiyan Kara Keşiş'in kızını Müslüman bir Türk gencine vermemesini eski dini gelenekler ve bağnazlıkla (fanatizm) ilişkilendirerek kınar (Heyet, 1993, 86). "Heyet; 'Türk Kızı', 'Bahadır ve Sona', 'Aslı ile Kerem' gibi eserleri örnek göstererek halkları kardeşliğe ve dostluğa çağırır (Heyet, 1993, 88). Karabağlı besteci Üzeyir Hacıbeyli'nin eserlerinin Tebriz ve İran'ın diğer şehirlerinde sahnelenmesinin önemini vurgulayan Heyet, bu eserlerde kadın haklarının ve sosyal rollerinin ön plana çıkarıldığını belirtir (Vəkilov, 2004, 2 (133), 124; Vəkilov, 2004, 3-4 (134-135), 146).

Cevat Heyet'in yaklaşımı bütünüyle şu denge üzerine kuruludur: 1. Gelenek ve Din: İslam'ın ve kadim Türk kültürünün kadına verdiği değeri yüceltir; 2. Eleştiri: Bağnazlık ve cehalet nedeniyle kadın haklarının çiğnenmesini sertçe kınar; 3. Milli-Manevi Değerler: Kadın özgürlüğü adı altında yapılan (siyasi) propagandaları ifşa ederek, gerçek özgürlüğün sadece eğitimle değil, aynı zamanda milli-manevi değerlere saygı duyarak mümkün olduğunu savunur. Sonuç olarak; Cevat Heyet'in kadınlar hakkındaki görüşleri ilmi, eğitici ve eleştirel bir karakter taşımaktadır.

2. Varlıq Dergisinde Azerbaycan'ın Orta Çağ Kadın Şairleri ve Kadın Teması

Dergide "Dede Korkut" destanından; Kazan Han'ın eşi Burla Hatun, Dirse Han'ın eşi,

Kanturalı'nın nişanlısı Selcan Hatun ve diğerlerinin şahsında örnekler verilmektedir. Burada Oğuz hanımlarının sadece ev işi gören, evladını büyötmeye çalışan bir anne değil, aynı zamanda hayatın bütün alanlarında eşile omuz omuza mücadele eden, gerektiğinde ona faydalı tavsiyeler veren, akıl ve irade sahibi, namuslu, iffetli, vefalı, hayırsever ve aynı zamanda savaş meydanında düşmana karşı silahıyla mücadele edebilen cesur kadınlar oldukları gösterilmektedir (Məhəmmədxani Güneyli, 2013, 2 (169), 66-68).

Destanda, Deli Dumrul ve eşi örneğinde göröldüğü üzere, onlar gerektiğinde birbirlerinin yerine ölmeye razı olurlar; erkekler de Bamsı Beyrek şahsında kendi sevgililerine, eşlerine sadık kalıp çok eşliliği reddederler. Toplumda Oğuz kadınları ile erkekleri eşit haklara sahiptir (Məhəmmədxani Güneyli, 2013, 2 (169), 69). "Kitab-ı Dede Korkut" destanında İslam öncesi kadim Türk inanışlarının etkisi görölmektedir.

"Varlıq" dergisinde, Kuzey Azerbaycan'ın Orta Çağ şairleri hakkında bilgiler verilmekte ve şiirlerinden örnekler sunulmaktadır. Dergide, XII. yüzyıl şairi Mahsati Gencevi'nin hayatı ve rubaileri üzerine makaleler okurlara sunulmuş, şiirlerinden örnekler Azerbaycan Türkçesine tercüme edilerek yayımlanmıştır. Dergide belirtildiğine göre, Mahsati Gencevi bir saray şairi olmasına rağmen, Orta Çağın övgü dolu (medhiyeci) edebiyat sınırlarını aşarak sıradan, emekçi halkın sorunlarını eserlerine yansıtmıştır. O; sahtekarlığa, haksızlığa karşı mücadele etmiş, vicdan ve kalem özgürlüğünü yüceltmıştır (Beqdeli və Yusifli, 1980, 1 (12), 29). Dergide, Mahsati Gencevi hakkında bilgi veren Orta Çağ sufi mütefekkeri Feridüddin Attar'ın "İlahi-name" adlı eserinden alıntılar gösterilmektedir. Bu bilgiler ışığında: Mahsati Gencevi'nin, Selçuklu hükümdarı Sultan Sencer'in temiz kalpli nedimesi olduğu vurgulanmıştır. Yazma eserlerde 500 civarında rubaisinin, gazellerinin ve diğer şiirlerinin yer aldığı belirtilmiştir (Beqdeli və Yusifli, 1980, 1 (12), 30). Dergide ayrıca, Sovyet Azerbaycanı şairi Nigar Refibeyli'nin, Mahsati'nin rubailerini Azerbaycan Türkçesine tercüme ederek yayımladığı da kaydedilmektedir (Beqdeli və Yusifli, 1980, 1 (12), 30-31).

"Varlıq" dergisinde, 13.-14. yüzyılların Meragalı mütefekker şairi Evhedüddin Evhadî Meragayî (ö. 1338) hakkında Zencanlı filolog Gulam Hüseyin Beqdeli'nin (ö. 1998) makaleleri yer almaktadır. "Dehnâme" (veya "Mantıku'l-Uşşâk") eserinde özgür ve saf aşkı savunan Meragayî, kadını acizleştiren Orta Çağ'ın dar kalıplarını kırmaya çağırır ve şeriatın kadına büyük haklar verdiğini belirtir. Ancak o, kendi döneminin feodalizm düşüncesinden kurtulamayarak kadınların erkekler gibi eğitim almasına karşı çıkar; kadın eğitiminin aile ocağına olumsuz etki edeceğini iddia eder (Beqdeli, 1980, 4-5 (15-16), 47-48). Ancak belirtmek gerekir ki, Meragayî'nin bu fikirleri, kadın-erkek ayrımı gözetmeksizin "beşikten mezara kadar ilim öğreniniz" diyen Peygamber'in emirleriyle çelişmektedir.

3. Varlıq Dergisinde 19-20. Yüzyılın Başlarında Kadın Şairleri ve Kadın Teması

"Varlıq" dergisinde; Kaçar hükümdarı Feth Ali Şah Kaçar'ın, Karabağ hanı İbrahim Halil Han'ın kızı olan ve "Ağabacı" mahlasıyla tanınan Ağabeyim Ağa ile evlenmesi ve benzeri tarihi meseleleri yansıtan makaleler yer almaktadır. Ağabeyim Ağa, Feth Ali Şah üzerinde büyük bir nüfuza sahipti ve aynı zamanda bir şairdi. Onun Karabağ hasretiyle yazdığı şiirler günümüze kadar ulaşmıştır:

"Ben aşığım, Karabağ,
Şeki, Şirvan, Karabağ,
Tahran cennete dönse,
Unutulmaz Karabağ!" (Vahid, 2022, 5).

"Varlıq" dergisinde XIX. ve XX. yüzyılın başlarındaki kadın meselesi de kendine yer bulmuştur. Dergideki yazılarda, Kaçarlar dönemi Güney Azerbaycan basınında kadın meselesinin ele alındığı gösterilmektedir. Dergide belirtildiğine göre; publisist yazar Seyid Hüseyin Tebrizî (Adalet) kadın özgürlüğünü savunuyor, Müslüman kadınların Avrupa'daki gibi çarşafsız gezmesini tebliğ ediyordu. Bu nedenle fanatik dindarların baskısı sonucu Tebriz'den Tahran'a taşınmıştı. S.H. Tebrizî orada pedagojik faaliyetlerle meşgul olmuş, ortaokullarda müdürlük yapmış ve İran Kültür Bakanlığı'nda görev almıştır. S. H. Tebrizî'nin yayımcısı olduğu "el-Hadid", "Adalet", "Ana Dili", "Sohbet", "Haber" gibi gazeteler; Meşrutiyet öncesi ve Meşrutiyet döneminde milli aydınlanmanın gelişmesine büyük hizmet etmiştir (Sərdariniya, 1981, 2 (25), 82).

1906 yılından itibaren Tiflis'te yayımlanmaya başlayan "Molla Nasreddin" dergisinde kadın konusuna da geniş yer verilmiştir. Derginin temel amacı; Rusya ve İran hükümetlerinin despotik ve halk

karşıtı politikalarını eleştirmek, Müslümanlar arasında birliği ve milletler arasında dostluğu güçlendirmek, dini hurafelere, bağnazlığa ve cehalete karşı mücadele etmektir. Bunun yanı sıra dergi, kadın haklarını ve genel anlamda insan haklarını savunmayı da ilke edinmiştir (Sərdariniya, 1985, 9-12, 107; Səfidğər Şəhanqi, 1996, 3 (102), 57-60).

Dergide, ünlü hayırsever H.Z. Tağıyev'in şu düşüncesi vurgulanmıştır: "Allah'tan öyle bir gün diliyorum ki, İslam aleminde eğitimsiz hiçbir erkek ve kadın kalmasın" (Zərrinnejad, 1996, 2 (101), 94). Tağıyev, eğitilmiş bir kadının toplum için çocuklarını çok daha iyi yetiştirebileceğine ve İslam dininin kadınların da tıpkı erkekler gibi eğitim almasını emrettiğine inanıyordu. H.Z. Tağıyev, 1901 yılında Bakü'de ilk kız okulunu açabilmek için hem Rus hükümetinden resmi izin hem de Müslüman müctehidlerin (din alimlerinin) onayını almayı başarmıştı (Zərrinnejad, 1996, 2 (101), 96-97).

4. Varlıq Dergisinde Pehleviler Dönemi Güney Azerbaycan'ın Kadın Şairleri ve Kadın Teması

"Varlıq" dergisinde, İran Azerbaycanlılarının Pehleviler döneminde kültürel hakları uğrunda mücadele verdiği "21 Azer" hareketi temsilcilerine ve onların temel siyasi partisi olan Azerbaycan Demokrat Partisi'ne (ADP) geniş yer verilmektedir. Dergide, bu dönemin kadın şairi Hüküme Billuri'ye ithaf edilen yazıda; onun Zencan'da doğduğu, Tebriz'de edebi ve siyasi faaliyetlerle uğraştığı, ADP'nin aktif bir üyesi olarak devrimci harekette rol oynadığı, ADP'nin mağlubiyetinden sonra ise muhacerete giderek (sürgün hayatı yaşayarak) Bakü'de faaliyetlerine devam ettiği belirtilmiştir. H. Billuri, vatanı bir yüreğe ve sonsuz bir aşka benzeterek şöyle yazıyordu: "Vatan benim yüreğim, bitmez tükenmez aşkımsın, Vatan benim hevesim, hem de hoş hayalimsin" (Səbahi, 1981, 5-6 (28-29), 71).

Dergide, şairin şah rejimine karşı gerçekleşen 1963 isyanından ilham alarak "Benim Arzum" adlı kitabını yazdığı ifade edilmiştir. H. Billuri'nin "Ben Ölmem" şiiri de dergide yayımlanmıştır. Tebriz hasretiyle yanan şair, bu şiirinde ana yurdundan uzak kalsa da bu ayrılığın sona ereceğine, zalim şah rejiminin yıkılıp özgürlük mücahitlerinin vatana döneceğine olan inancını şu sözlerle ifade ediyordu:

"Ben ölmem sizden ayrı,
Anamız Tebriz'den ayrı;
İnanmışım o büyük güne,
Giden kervan dönecek,
Derdi, gamı unutacak" (Billuri, 1980, 2 (13), 58-59).

H. Billuri'ye yanıt olarak Güneyli şair H.M. Savalan, ADP'nin mağlubiyetinden sonra Güney Azerbaycan'dan göç etmiş (hicret etmiş) bütün muhacirlere, bu arada şair M. Gülgün'e selam gönderip onları ana yurda davet ederek şöyle yazıyordu:

"Selam gönderiyor Savalan,
Tebriz'le, Erdebil, Muğan,
Aziz Hamse, ana Zencan,
Yavrusunun hasretini çekiyor,
Özgürlüğe tohum ekiyor" (Savalan, 1980, 2 (13), 62).

"21 Azer" hareketinin şairi M. Gülgün'ün "Vatan Aşkı" şiiri "Varlıq" dergisinde yayımlanmıştır. Vatanı sevgiliye benzeten şair şöyle yazıyordu:

"Koy bütün alem işitsin,
Vatanımdır canan bana,
Kucağından uzak gitsem,
Zindan olur her yan bana" (Səbahi, 1981, 5-6 (28-29), 72).

Dergide, Medine Gülgün'ün Güneyli şair Muhammed Hüseyin Şehriyar'ın "Heyder Babaya Selam" eserine ithaf ettiği "Yadıma Düştü" şiiri özel bir ilgi uyandırmaktadır. M. Gülgün, Şehriyar'ın bu eserini onun kendi sesinden dinledikten sonra "Bir bayram havası doldu vatana" diyerek bu şiirini kaleme almıştır (Gülgün, 1979, 3-4, 43). Şehriyar, "Heyder Babaya Selam" eserinde Azerbaycan'ın özgürlüğünü ve mutlu günlerini terennüm etmiştir.

"Varlıq" dergisinde Şehriyar'a geniş yer ayrılmıştır. O, şiirlerinde sufi sembollerinden bolca istifade etmiş; beşerî aşk ile ilahî aşkı bir bütünlük içinde sunmuştur. Bu bakımdan onun "Naz eylemisin" gazeli oldukça ilgi çekicidir. Muhammed Hüseyin Şehriyar'ın şiiri, hem klasik Doğu irfanının hem de modern insanın ruhsal arayışlarının birleştiği sanatsal bir mekândır. Gazeldeki şu beyit bu açıdan özel bir

önem taşır:

“Hatt-ı halinden alıp meşkimi Kur’an yazarım,

Bu hakikatle beni ehl-i mecaz eylemişsin” (Ustad Şehriyârân..., 1979, 9, 59).

Şehriyar, Tanrı merkezli bir bakış açısıyla hareket eder. Sevgilinin varlığında, Tanrı’nın tecellisinin her türlü dinî sembolü aştığını gösterir. Beytin ilk mısrasında şair, sevgilinin yüzündeki çizgilerden (hatt) ve benlerden (hal) ilham alarak Kur’an yazdığını söyler. Klasik Doğu edebiyatında “hatt” ve “hal” kavramları sadece estetik detaylar değil, kâinatın yaratılış sembolleridir: Hatt: Kur’an-ı Kerim’in Yasin suresindeki (82. ayet) “Kün feyekûn” (Ol! der ve olur) emriyle varlığın harekete geçmesini temsil eder. Hal (Ben): Varlığın başlangıç noktası, yani “nokta-i bismillah” (Besmele’deki ‘be’ harfinin altındaki nokta) sembolüdür. Nitekim bir rivayette şöyle buyrulur:

“Bütün ilahi kitapların sırrı Kur’an’da, Kur’an’ın sırrı Fatiha’da, Fatiha’nın Besmele’de, Besmele’nin ‘be’ harfinde, ‘be’ harfinin sırrı ise onun altındaki noktadadır.” (Sorularla İslamiyet, 2021).

Şehriyar’a göre sevgilinin güzelliğinde öyle nurani bir tecelli vardır ki, bu durum ilahi bir hattatlığın yansıması gibidir. Sevgilinin kirpikleri ve beni, Kur’an yazısının bir meşki (alıştırması) sayılır. Bu yaklaşım, tıpkı Tasavvuf ve Hurufilikte olduğu gibi, beşerî simada Hakk’ın nurunun tezahür etmesidir. Şair, ikinci mısradaki “Bu haqiqətlə məni əhli-məcaz eyləmişən” ifadesiyle kendi manevi halini itiraf eder. O, hakiki aşkı derinden kavramış ancak onu mecazi (dünyevi/insani) bir formla ifade etmiştir. Şairin sevgiliye yönelttiği hitap zahiren bir kadına yönelik görünse de, batınen (içsel olarak) Allah’a yönelmiş bir aşk halidir. Bu durum sufi şiirindeki meşhur ilkeyle örtüşür: “Mecaz, hakikate giden bir köprüdür.” Şehriyar için “ehl-i mecaz” (mecaz ehli) olmak, ilahi hakikati beşerî dille anlatma biçimidir. “Naz eylemişsin” şiiri, mecazdan ilahi hakikate yükseliş yolunu yansıtarak, şairin hem klasik sufi geleneğine bağlılığını hem de 20. yüzyıl insanının manevi arayışlarını ortaya koymaktadır.

"21 Azer" hareketinde aktif rol alan ve bu doğrultuda şiirler yazan Meragalı şair Bulut Karaçorlu Sehend’in (ö. 1979) eserleri "Varlıq" dergisinde tanıtılmaktadır. Onun eserlerinde kadın hakları konusu özel bir yere sahiptir. Şah rejimi altında inleyen ülkesindeki kadınların hukuksuzluğunu eleştirmiş, erkekler tarafından maruz bırakıldıkları zulmü şu şekilde dile getirmiştir:

"Bir kul gibi, uysal gibi

Alınıp satılmış

Erkeklerin ellerinde.

Değersiz bir mendil gibi

Elden ele gezip lekelenmiş,

Bir kenara atılmıştır." (İbrahimi, 1979, 8, 51-52).

Ancak zulme maruz kalan sadece kadınlar değildir; Şah rejimi tüm halkı köle durumuna düşürmüştür. Bu zulme sessiz kalmayan, halkı mücadeleye çağıran ve bizzat bu mücadelecî ruhu nedeniyle defalarca hapis hayatı yaşayan Sehend şöyle yazıyordu:

"Kim demiş ölümdür candan geçmek?

Bu ölümden doğar başka bir hayat!

İnsan kendi canından geçmezse demek,

Ebedi hayata ulaşır mı? Heyhat!" (Səbahi, 1980, 1 (12), 39).

5. Varlıq Dergisinde Sovyet Dönemi Kuzey Azerbaycan’ın Kadın Şairleri ve Kadın Teması

“Varlıq” dergisinde yer alan makalelerde, Kuzey Azerbaycan’ın Rusya tarafından işgal edilmesi milli bir facia olarak sunulmuştur. Kafkasya Azerbaycanlılarının tarihi alfabesi olan Arap alfabesinin Sovyetler tarafından değiştirilmesi, kültürümüze vurulan ölümcül bir darbe olarak kabul ediliyordu (Cavadi, 1988, 5 (71), 50-51). Geniş halk kitlelerini dinsizleştirmek amacıyla ülkede "Din Tarihi ve Ateizm Müzesi" kurulmuş, kadın özgürlüğünü tebliğ etmek için oluşturulan kadın kulüplerinde de İslami değerlere karşı mücadele yürütülmüştü (Əbilova, 2010, 3-4 (157-158), 123-124). Bu dönemde sadece dini değerlere değil, milli ideolojiye karşı da baskı (represyon) politikası uygulanıyor; birçok seçkin aydın Türkçülükle suçlanarak yok ediliyordu (Məmmədaliyeva, 2013, 2 (169), 82). Aslında zorunlu örtünmeye ve toplumsal/özel hayatta kadın haklarının çiğnenmesine karşı olması gereken mücadele, Sovyet döneminde tamamen dinin toplumdan dışlanmasına ve İslam düşmanlığına dönüşmüştü. Sovyet Azerbaycanı’nın ilk yıllarında hükümet tarafından “din ve vicdan özgürlüğü” ilan edilse de aslında Müslümanlar takip ve taciz ediliyor; namaz, oruç gibi dini ibadetler "geçmişin kalıntısı" ve "zararlı

alışkanlıklar" adı altında kötüleniyordu (Əbilova, 2010, 3-4 (157-158), 122-123). II. Dünya Savaşı yıllarında Müslümanları ve diğer dindarları faşizme karşı seferber etmek için belirli dini özgürlüklere kısıtlı şekilde izin verildi, hükümete bağlı dini idareler kuruldu. Ancak Azerbaycan'da gerçek dini özgürlük, ülkenin 1991 yılında bağımsızlığını kazanmasından sonra mümkün oldu: Medreseler ve dini kurumlar açıldı; İslam Enstitüsü ve İlahiyat Fakültesi gibi eğitim kurumları faaliyete başladı; Müslümanlar kendi dini tarihlerini rahatça öğrenme ve engelsiz ibadet etme hakkını elde ettiler.

"Varlıq" dergisinde Sovyet devri Kuzey Azerbaycan şairlerinin, özellikle de Samed Vurğun'un yaratıcılığında kadın konusuna geniş yer ayrılmıştır. Şair, Güney Azerbaycan kadınının yaşadığı faciaların bir gün mutlaka sona ereceğine inanıyordu. Şairin kızı Aybeniz Vurğunqızı'nın "Səməd Vurğun və İran" adlı makalesi bu açıdan oldukça dikkat çekicidir. Makalede, S. Vurğun'un İran ve Güney Azerbaycan aydınlarıyla olan ilişkileri ile eserlerinin Tebriz'de yayınlanan "Vatan Yolunda" gazetesi ve "Şafak" dergisinde, Tahran'da ise "Peyam-e nou" (Yeni Haber) dergisinde basılması ve tanıtılması ele alınmaktadır. Ayrıca şairin şu faaliyetlerine değinilmektedir: 1- 1945 yılında kurulan "Azerbaycan ve İran Kültürel İlişkiler Cemiyeti"nin başkanı olarak yürüttüğü çalışmalar; 2- Tebriz'deki "Şairler Meclisi"nin onu Tebriz'e davet etmesi ancak S. Vurğun'un oraya gidememesi gibi meseleler (Vurğunqızı, 1376, 3 (106), 49-50).

Dergide S. Vurğun'un şiirlerinden örneklere de yer verilmiştir. Şair, "Anne" şiirinde yer alan "Melekler sana secde etmeye layıktır" (Vurğun, 1979, 5, 64) mısrasıyla anneliğin kutsallığını sanatsal bir dille ifade eder. S. Vurğun'un eserlerinde genel olarak şu temalar işlenmiştir: İkiye bölünmüş Azerbaycan hasreti; Emekçi kadınların hayatı; Şair Natevan ve Tomris Ana gibi kadın kahramanların yiğitlikleri; Tebriz'e İnanç (Eloğlu, 2005, 3-4 (138-139), 115-118; Varlıq, 2005, 3-4 (138-139), 19).

Dergide sunulan bir şiirinde S. Vurğun, 1946 yılında Pehleviler tarafından işgal edilen ve kahraman evlatları darağacına çekilen Tebriz'i anarak şöyle der:

"Özgürlük bayrağı çiçekli bir baharda,

Tebriz'in üzerinde parlayacaktır!" (Eloğlu, 2005, 3-4 (138-139), 118).

Sonuç

"Varlıq" dergisi üzerine yapılan bu inceleme, derginin kadın meselesine yaklaşımının bütüncül, ilmi ve yapıcı bir karakter taşıdığını göstermektedir. Elde edilen bulgular ışığında şu temel sonuçlara ulaşılmıştır: 1. Denge Siyaseti: Cevat Heyet ve yazarları, kadın haklarını savunurken Batılı anlamda köksüz bir modernleşmeyi değil; İslam'ın özündeki ilim vurgusu ile Türk kültüründeki "kadın-erkek eşitliği" geleneğini sentezleyen bir yol izlemişlerdir. Kadın özgürlüğünü, milli kimlikten kopmadan gerçekleşmesi gereken bir süreç olarak tanımlamışlardır. 2. Tarihi Süreklilik: Dergi, Azerbaycan kadınının toplumdaki güçlü yerini Dede Korkut'tan (Burla Hatun) başlayarak 20. yüzyıla kadar kesintisiz bir çizgiyle takip etmiştir. Mahsati Gencevi'nin rubailerinden Medine Gülgün'ün siyasi duruşuna kadar her örnek, kadının sadece ev içinde değil, siyaset, sanat ve savaş meydanlarında da var olduğunu kanıtlamak için kullanılmıştır. 4. İdeolojik Eleştiri: Metinlerde hem Orta Çağ'ın bağnaz zihniyeti hem de Sovyet döneminin dini dışlayan, ateizmi dayatan "kadın özgürlüğü" propagandası eleştirilmiştir. Gerçek özgürlüğün; vicdan, eğitim ve milli değerlere saygı ile mümkün olabileceği vurgulanmıştır. 5. Edebi Köprü: "Varlıq" dergisi, Kuzey ve Güney Azerbaycan arasındaki kültürel kopukluğu kadın şairler üzerinden onarmaya çalışmıştır. Hüküme Billuri'nin Tebriz hasreti veya Samed Vurğun'un anne kutsallığına dair dizeleri, bölünen bir coğrafyanın ortak acı ve ideallerini dile getiren birer köprü vazifesi görmüştür. Sonuç olarak Varlıq dergisi, kadını toplumun ilerlemesinde temel dinamik olarak görmüş; onu cehaletin karanlığından kurtarıp, milli ve manevi bir şuurla donatılmış "aydın bir birey" olarak selamlamıştır.

Kaynaklar

- Beqdeli, Q. (1980). Büzürgan-e Azərbaycan. Əvhədüddin Əvhədi Marağayi. Varlıq, 4-5 (15-16), 38-48.
- Beqdeli, Q. və Yusifli, X. (1980). Azərbaycan böyükləri. Məhsəti və onun rübailəri. Varlıq, 1 (12), 29-34.

- Billuri, H. (1980). Mən ölmərəm. *Varlıq*, 2 (13), 58-60.
- Cavadi A. (1988). Dəyişdi min illik əlifbəmizi. *Varlıq*, 5 (71), 49-52.
- Eloğlu. (2005). Səməd Vurğun şeirində Azərbaycan qadını. *Varlıq*, 3-4 (138-139), 115-118.
- Əbilova, Z.A. (2010). Sovetlər Birliyi dövründə Azərbaycanda islam. *Varlıq*, 3-4 (157-158), 121-126.
- Heyət, C. (1993). *Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinə bir baxış*. Cild 1. Bakı, Yazıçı.
- Heyət, C. (1998). *Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinə bir baxış*. Cild 2. Bakı, Yazıçı.
- Heyət, C. (1982). Həzrət Məhəmmədin (s) öyüdləri. *Varlıq*, 7-8 (41-42), 26.
- Heyət, C. (1986). *Türklərin tarix və fərhənginə bir baxış*. Tehran, Kavyan.
- Gülgün, M. (1979). Yadıma düşdü-1. *Varlıq*, 3-4, 43.
- İbrahimi, M. (1979). İki kitab. *Varlıq*, 8, 49-56.
- Məhəmmədxani Güneyli, H. (2013). Dədə Qorqud kitabında qadınlar. *Varlıq*, 2 (169), 65-69.
- Məmmədaliyeva, S.N. (2012). Türkdilli mənbələrdə Azərbaycanın qadın ədibləri-1. *Varlıq*, 1 (164), 73-83.
- Məmmədaliyeva, S.N. (2013). Türkdilli mənbələrdə Azərbaycanın qadın ədibləri-2. *Varlıq*, 2 (169), 82-91.
- Savalan, H.M. (1980). Hökumə Billuriyə cavab. *Varlıq*, 2 (13), 60-62.
- Səbahi, G. (1980). Xalq şairi Səhənd. *Varlıq*, 1 (12), 37-45.
- Səbahi, G. (1981). Vətən və xalq məhəbbəti. *Varlıq*, 5-6 (28-29), 68-72.
- Səfidgər Şəhanqi, H. (1996). Molla Nəsrəddin dərgisinin İran məşrutə hərəkatında rolu. *Varlıq*, 3 (102), 57-60.
- Sərdariniya, S. (1985). Molla Nəsrəddin və İran. *Varlıq*, 9-12, 105-117.
- Sərdariniya, S. (1981). Seyid Hüseyn xan Ədalət. *Varlıq*, 2 (25), 78-82.
- Sorularla İslamiyyət. (2021, 16 aralık). // <https://sorularlaislamiyet.com/kuran-fatihada-fatiha-besmelede-besmele-de-be-harfinededir-sozu-kime-aittir>
- Ustad Şəhriyardan bir qəzəl. (1979). *Varlıq*, 9, 59.
- Vahid, M. (2022). Qacar sarayının qarabağlı Şahbanusu - Ağabəyim ağa. *Ədəbiyyat*, 10 sentyabr, 5.
- Varlıq. (2005), 3-4 (138-139), 19.
- Vəkilov, C. (2004). 1300-1310-cu illərdə Azərbaycan – İran mədəni əlaqələri haqqında. *Varlıq*, 2 (133), 125-129.
- Vəkilov, C. (2004). Azərbaycan Respublikası və İran. 1320-ci illərdə mədəni əlaqələr. *Varlıq*, 3-4 (134-135), 143-147.
- Vurğunqızı, A. (1997). Səməd Vurğun və İran. *Varlıq*, 3 (106), 49-50.
- Zərrinnejad, M. (1996). Şərhi-hal Hacı Zeynalabidin Tağıyev. *Varlıq*, 2 (101), 90-98.